

УДК 37.013.42:316.613.434-053.6

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.1.3>

Юрій БРИНДІКОВ

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки, Хмельницький національний університет, вул. Інститутська, 11, м. Хмельницький, Україна, 29000

ORCID: 0000-0002-5621-2112

Бібліографічний опис статті: Бриндіков, Ю. (2024). Профілактика булінгу в підлітковому середовищі: соціально-педагогічний аспект. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 19–24, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.1.3>

**ПРОФІЛАКТИКА БУЛІНГУ В ПІДЛІТКОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ:
СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

Наші наукові розвідки зумовлені невтішними статистичними даними, які вказують на зростання кількості неповнолітніх осіб, схильних до правопорушень, асоціальних дій, булінгу зокрема.

Стаття містить напрацювання плеяди вітчизняних та зарубіжних науковців, де надано трактування булінгу як насильницьких дій, що скоюються однією особою стосовно іншої. Опіраючись на науковий доробок, ми висвітлили певні підходи щодо вивчення досліджуваного явища: диспозиційний, темпоральний, контекстуальний. Розкрито зміст таких видів булінгу, як наклеп, флеймінг, нападки, обман, хепіслепінг, кіберпереслідування.

Аналіз наукової літератури щодо окресленого явища дозволив нам розкрити напрацювання низки європейських країн, виявити прогалини та успіх в боротьбі з булінгом на території України.

У статті здійснено наголос на підлітковій агресії як передумові насильства щодо однолітків, акцентовано увагу на необхідності профілактичної роботи. Ми окреслили головні принципи такої діяльності, дотримання яких забезпечуватиме високу ефективність. Зауважено на тренінговій роботі, що сприяє синтезу навчальних та психокорекційних методів. Зображено головні правила профілактичної роботи в освітньому середовищі щодо булінгу.

В дослідженні висвітлено мету та зміст первинної, вторинної та третинної профілактик булінгу у підлітковому середовищі. Усі вони покликані оптимізувати превентивну функцію виховання; виявити потенційних жертв та булерів задля подальшої інтенсивної роботи через посередництво індивідуальних та групових профілактичних програм.

Надано рекомендації педагогам щодо превенції булінгу, які полягають у систематичному проведенні занять зі створення безпечного класного простору, навчанні дітей толерантності та повазі до ближнього. Педагогам рекомендовано підвищувати власний компетентнісний рівень шляхом участі у тренінгах та програмах; інтенсифікувати інформаційно-просвітницьку роботу з батьками щодо проявів булінгу та шляхів його локалізації.

Ключові слова: агресія, насильство, підлітки, булінг, соціально-педагогічна профілактика булінгу.

Yuriy BRYNDIKOV

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of Department of Social Work and Social Pedagogy, Khmelnytskyi National University, Instytutska str., Khmelnytskyi, Ukraine, 29000

ORCID: 0000-0002-5621-2112

To cite this article: Bryndikov, Y. (2024). Profilaktyka bulinhu v pidlitkovomu seredovyshchi: sotsialno-pedahohichniy aspekt [Prevention of bullying in teenage environment: social and pedagogical aspect]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 19–24, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.1.3>

**PREVENTION OF BULLYING IN TEENAGE ENVIRONMENT:
SOCIAL AND PEDAGOGICAL ASPECT**

Our scientific investigations are conditioned by disappointing statistical data, which indicate an increase in the number of minors prone to delinquency, antisocial actions, and bullying, in particular.

The article contains the work of a galaxy of domestic and foreign scientists, which interprets bullying as violent actions committed by one person against another. Based on the scientific work, we highlighted certain approaches to studying the phenomenon: dispositional, temporal, and contextual. The content of such types of bullying as slander, flaming, attacks, deception, happy-slapping, and cyber-harassment are revealed.

The analysis of scientific literature regarding the described phenomenon allowed us to reveal the achievements of a number of European countries and to identify gaps and successes in the fight against bullying in the territory of Ukraine.

The article emphasizes adolescent aggression as a prerequisite for violence against peers and emphasizes the need for preventive work. We have outlined the main principles of such activities, the observance of which will ensure high efficiency. It was noted in the training work that it contributes to the synthesis of educational and psychocorrective methods. The main rules of preventive work regarding bullying in the educational environment are depicted.

The research highlights the purpose and content of primary, secondary, and tertiary prevention of bullying in the adolescent environment. All of them are designed to optimize the preventive function of education and identify potential victims and bullies for further intensive work through individual and group prevention programs.

Recommendations were given to teachers regarding the prevention of bullying, which consists of systematically conducting classes on creating a safe classroom space and teaching children tolerance and respect for others. Teachers are recommended to increase their own level of competence by participating in trainings and programs and to intensify informational and educational work with parents regarding manifestations of bullying and ways of its localization.

Key words: aggression, violence, teenagers, bullying, socio-pedagogical prevention of bullying.

Актуальність проблеми. Однією з нагальних проблем сьогодення є агресивна поведінка підлітків, їх схильність до насильницьких дій. Диференціація булінгу сприяла виявленню нових форм тиску однією особою на іншу. Невтішна статистика щодо зростання випадків скоєння насилля одними учнями над іншими змусила фахівців соціально-педагогічної та психологічної сфер поглиблено вивчити характерні особливості досліджуваного явища.

Наші наукові розвідки передбачали окреслення детермінант та наслідків подібних дій, настанови щодо превентивізації булінгу як соціального явища, оскільки соціалізація підлітків повинна відбуватись при взаємодії з іншими членами соціальної групи, з врахуванням певних усталених морально-етичних та правових норм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Булінг став предметом досліджень плеяди вітчизняних та зарубіжних науковців: О. Карпенко, Є. Зеленський, О. Собкін, М. Нечаєва (визначення феномену булінгу); О. Олвеус, А. Пікас, Е. Роланд, П. Хайнеман (розробка концепції булінгу).

Мета дослідження полягає у висвітленні першопричин булінгу, його соціально-психологічних наслідків, демонстрації дієвих соціально-педагогічних технологій його профілактики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Українське суспільство зіштовхнулось з проблемою насильства (побиття, цькування, псування особистих речей) в учнівському середовищі задовго до введення поняття «булінг» у науковий вжиток. Інтерпретація досліджуваного явища вимагає від фахівців соціальної сфери поглибленого вивчення першопричин формування ганебної поведінки у підлітків, що призводить до негативних соціальних наслідків.

Д. Лейн, Е. Мутт, В. Ортон у своїх напрацюваннях зазначили, що булінг – це насильство, де дії певної особи протягом певного часу створюють загрозу для іншої, ізолюючи та обмежуючи останню. Цю думку поділяє і доповнює О. Маланцева (Лесько, 2019), яка наголошує, що булінг супроводжується низкою соціально-психологічних та педагогічних проблем. К. Плутницька (Плутницька, 2017) визначає підлітковий булінг як форму систематичної насильницької поведінки із застосуванням більшої влади / сили при суспільній підтримці (замовчуванні певної його частини).

Беручи до уваги вище наведені визначення булінгу, ми можемо стверджувати, що його головне спрямування – це заподіяння шкоди особі / групі осіб, приниження їх гідності, позбавлення впевненості у власних силах; систематичні дії, спрямовані на погіршення психічного та фізичного здоров'я (Єфремова, 2018).

Наукові розвідки дослідників проблеми (Kowalski Robin M., Limber Susan P., Agatston Patricia W., 2008) дали змогу виокремити певні підходи щодо вивчення досліджуваного явища (рис. 1).

Існує чимало поглядів щодо булінгу в підлітковому середовищі (таблиця 1).

Опираючись на вище зазначені результати наукових розвідок, можна стверджувати, що головним спрямуванням булінгу є цькування, нанесення психологічної або фізичної шкоди особі. Булінг нищить людську гідність, повагу, впевненість. Булінг – це груповий процес, в якому задіяні кривдник (має фізичну або психологічну перевагу), жертва (потребує допомоги третіх осіб) та спостерігачі.

Варто зауважити, що подолання або попередження булінгу вимагає участі компетентних педагогів, діяльність яких спрямовувати-

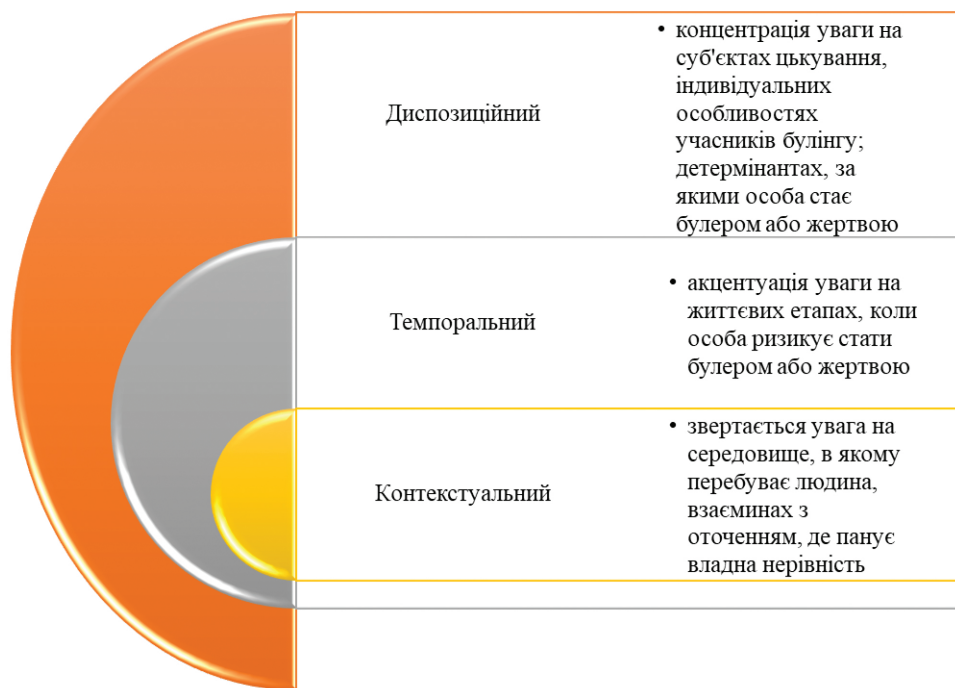

Рис. 1. Підходи щодо вивчення булінгу

Таблиця 1

Різновиди булінгу

№ з/п	Вид булінгу	Зміст
1.	Наклеп	Поширення образливої інформації про жертву.
2.	Флеймінг	Супроводжується невеликими негативно-емоційними репліками.
3.	Нападки	Здійснюється під акомпанемент образ, адресованих жертві.
4.	Обман	Полягає в отриманні конфіденційної інформації про особу обманним шляхом з її подальшим розповсюдженням.
5.	Хепіслепінг	Знуцання з жертви перед камерою з метою подальшого розповсюдження відео у соціальних мережах.
6.	Кіберпереслідування	Полягає у прихованому відстеженні особистого життя жертви через посередництво електронних засобів.

меться на підтримку та допомогу учням, які зазнали насильства, налагодження ділових взаємин з ними. Педагог повинен уміти виявляти сильні сторони, потенціал дитини задля подолання проблемних аспектів її життя. Педагогічна робота повинна стати фундаментальною основою превентивізації та локалізації проявів булінгу.

Існує чимало проблем, що стоять на заваді вчасного виявлення та попередження булінгу, зокрема, помилкове трактування булінгу як елемента виховання, винятковості поведінки дитини; наполягання на тому, що булінг може зароджуватись у будь-якому середовищі і впоратись з цим явищем можна за допомогою разо-

вих заходів (лекцій, бесід, батьківських зборів). Чимало шкіл намагається уникнути розголосу щодо присутності окресленого явища в стінах їхнього освітнього закладу, замовчують проблему і подекуди виправдовують кривдників.

Попри недоліки у боротьбі з булінгом, існують певні здобутки у законодавчій сфері. На попередження та захист дітей від насильницьких дій спрямовані Закони України «Про охорону дитинства», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)», Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькування)», (2024); Декларація прав дитини, Конвенція про

права дитини (Конвенція ООН «Про права дитини», 2024).

Здобутками у сфері запобігання булінгу у підлітковому середовищі може похизуватись низка європейських держав. Так, Уряд Норвегії прийняв маніфест про боротьбу із насильством. Фіни розробили та впровадили програму по запобіганню ситуацій булінгу. Програма вказує на необхідність володіння педагогами дієвими технологіями та методами щодо запобігання цього ганебного явища.

Нагальність досліджуваного питання зумовила плеяду вітчизняних науковців зосередитись на розробці програм з профілактики булінгу. Насьогодні ми маємо можливість ознайомитись з наступними освітніми програмами: «Вирішення конфліктів мирним шляхом. Базові навички медіації», «Вирішуємо конфлікти та будемо мир навколо себе».

В результаті аналізу літературних джерел було виявлено неоднотайність думок дослідників щодо булінгу як суспільного феномену. Проте вони єдині в тому, що це явище притаманне будь-якому соціуму і вимагає профілактичних дій задля формування соціально і психологічно здорових осіб.

Фахівці наголошують, що в освітньому середовищі діти часто зіштовхуються з проблемами агресії у взаєминах з однолітками, оскільки у цей період у них формується характер, з'являється бажання вирізнитись, самоактуалізуватись, що здійснює вплив на характер взаємин між підлітками. Даний факт вимагає від педагогів створення сприятливих умов для успішної соціалізації дітей, попередження агресивних проявів в освітньому середовищі.

На жаль, технології, націлені на профілактику булінгу, нерідко бувають застарілими й вимагають оновлення, застосування спеціальних технологій, покликаних покращити якість життя учня, його поведінки шляхом зміни особистих орієнтирів (Москаленко, 2013).

Головним вектором профілактичної роботи є покращення соціального самопочуття дітей; попередження соціально небезпечних, травмуючих ситуацій; зміна уявлень учнів про свою особистість та взаємини з оточенням; розвиток вмінь володіти собою у кризових ситуаціях.

Норвезький дослідник Ден Олвеус вперше запровадив програму, положення якої досі складають основу багатьох сучасних програм

профілактики булінгу серед школярів, де передбачалась робота з кризою, втручання і профілактична діяльність. Ефективність профілактики забезпечуватиме дотримання наступних принципів:

- принцип взаємодії (командна робота фахівців щодо профілактичної діяльності);
- принцип попередження (полягає в реалізації превентивних заходів стосовно цькування у шкільному середовищі);
- принцип системності (полягає у послідовних систематичних діях, націлених на збір інформації, розробку програми підтримки й супроводу підлітків, дотичних до булінгу);
- принцип лангитюдності (систематичний моніторинг динаміки булінгу, оцінка ефективності проведеної роботи).

Профілактика булінгу – це багатовекторна діяльність, покликана реалізовувати просвітницькі заходи (тренінги, лекції, бесіди, робота консультативних пунктів) для учнів з метою попередження агресії та асоціальної поведінки; інформувати шкільну спільноту про динаміку та тенденції поширення булінгу у підлітковому середовищі, його форми та наслідки; створення гідних умов для повноцінної соціалізації підлітків, формування в них компетентності щодо булінгу та його проявів (Цюпак, Бойчук, 2018).

Спеціалісти наголошують на тренінговій роботі як найбільш дієвій в площині профілактики булінгу. Тренінгові заняття, на їх думку, сприяють синтезу навчальних та психокорекційних методів, головне завдання яких полягає в розвитку навичок саморегуляції, міжособистісної взаємодії, професійних та комунікативних навичок (Васильєва, Бондар, 2018). Тренінги можуть проводитись в атмосфері невимушеності, доброти та комунікативного комфорту. Така умова допомагає розвитку міжособистісних взаємин та розв'язанню існуючих проблем.

Профілактична робота щодо булінгу в освітньому закладі повинна базуватись на певних правилах:

- не замовчувати проблему, ототожнюючи її з дитячою витівкою; долучати до обговорення проблеми підлітків та батьків, адміністрацію закладу та педагогів;
- варто диференціювати профілактичні заходи на системні та екстрені, при цьому сис-

тематично проводити роботу щодо поліпшення мікроклімату у школі / класі;

- здійснювати ранню профілактику, попереджаючи момент зародження явища та формування жорсткої ієрархії в учнівському колективі;

- запровадження чітко алгоритмізованого плану дій із залученням адміністративного ресурсу, кращих шкільних практик;

- фахівців, які переймаються профілактикою булінгу, повинні обов'язково залучати батьків, які мусять спостерігати за дивними поведінковими проявами дитини, здійснювати їх корекцію.

У наукових джерелах дослідники розрізняють первинну, вторинну та третинну профілактику булінгу в підлітковому середовищі. У першому випадку профілактика покликана оптимізувати превентивну функцію виховання, підвищити рівень правової культури й поведінки підлітків, попередити вияви дитячої агресії. Первинна профілактика – це етап формування згуртованості дитячих спільнот, вироблення почуття шани, взаєморозуміння та допомоги.

Головна мета вторинної профілактики – виявлення потенційних булерів та їх жертв. Даний етап провадиться інтенсивною розробкою та використанням індивідуальних та групових профілактичних програм, супроводом потенційних агресорів (учнів, схильних до вирішення проблемних питань шляхом застосування сили / тиску). Дієвим вважається залучення адміністрації школи, соціальних педагогів, фахівців психологічної служби, служби медіації, сім'ї.

Завдання третинної профілактики полягає у своєчасному реагуванні на обставини, що можуть сприяти зародженню насильства; вчасному реагуванні педагогів, практичних психологів задля попередження трагічних наслідків булінгу; психолого-педагогічного супроводу усіх учасників булінгу, забезпечення конструктивної взаємодії підлітків, учнів та педагогів, дітей та батьків. Крім того, забезпечується взаємодія із закладами та установами, головним вектором діяльності яких є профілактика підліткових правопорушень.

Профілактичну роботу складають кілька етапів. Перший з них – діагностичний, мета якого полягає у виявленні агресивних поведінкових проявів у підлітка через посередництво спосте-

реження, аналітичної діяльності, опитування, анкетування тощо. Завдячуючи вище зазначеним методикам, формується діагноз.

Наступний крок – прийняття проблеми, усвідомлення необхідності її врегулювання, вибір дієвого інструментарію (самоприйняття, моделювання власної особистості) подолання труднощів.

Діяльнісний етап передбачає включення учнів до активної роботи задля профілактики булінгу, побудови гарних взаємин з оточенням. На даному етапі фахівець виховує дітей, схильних до насильницьких дій, прищеплює високу мораль, толерантність та гуманізм. Жертвам створюються комфортні умови для зниження рівня тривожності, підвищення самооцінки.

Кінцевий етап (рефлексивний) характеризується проведенням діагностичної роботи, порівнянням результатів. Подальша робота полягає у побудові перспективних шляхів, виробленні нових цілей. Спеціалістами використовується метод рефлексивного щоденника: діти, які можуть перебувати в ролі булера або жертви, використовують в роботі метод само-спостереження, самоаналізу та самозвіту.

Профілактика націлена на викорінення у підлітків схильності щодо скоєння асоціальних, протиправних дій. Дана робота покликана мінімізувати кількість насильницьких ситуацій у підлітковому середовищі.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Програма профілактики булінгу повинна опиратись на низку чітко окреслених правил та принципів. Профілактика мусить проходити через весь навчальний процес учнів. Фахівцям варто висвітлювати характерні ознаки, детермінанти, різновиди та наслідки булінгу.

Практики, дотичні до окресленої проблеми, рекомендують педагогам систематично проводити заняття зі створення безпечного класного простору, навчати дітей повазі, толерантності, підтримці ближнього. Фахівці наполягають на створенні комунікаційних каналів для дітей задля надання можливості останнім повідомляти про випадки булінгу.

Педагоги повинні розвивати в учнів вміння вирішувати спірні ситуації цивілізованими шляхами. Педагогам варто відвідувати тренінги для підвищення власного компетентнісного рівня, використовувати практичні приклади

булінгу, пояснювати шляхи уникання цього явища. Необхідно інтенсифікувати інформаційно-просвітницьку роботу з батьками щодо проявів булінгу та шляхів його локалізації. Дотримання вказаних рекомендацій сприятиме оптимізації соціально-педагогічної профілактики булінгу в підлітковому середовищі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Васильєва Н., Бондар К. Як захистити учнів від небезпеки? Кінолекторій профілактики правопорушень. Школа. 2018. № 6. С. 42–52.
2. Єфремова Г. Причини та наслідки шкільного булінгу. Педагогічна майстерня. 2018. № 1. С. 37–42.
3. Конвенція ООН «Про права дитини» від 20.11.1989. Ратифікована постановою ВР України 27.02.1991. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU89K01U?an=456428> (дата звернення: 15.01.2024).
4. Лесько Н. В. Адміністративно-правове забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Львів : НУ «Львівська політехніка», 2019. 489 с.
5. Москаленко В. В. Соціалізація особистості: монографія. К.: Фенікс, 2013. 540 с.
6. Плутницька К. Підходи до розуміння булінгу як форми шкільного насильства. Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». 2017. № 2. Т. 2. С. 78–80.
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькування): Закон України від 18.12.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text> (дата звернення: 10.01.2024).
8. Цюман Т. П., Бойчук Н. І. Кодекс безпечного освітнього середовища : метод. посіб. / за заг. ред. Цюман Т. П. 2018. С. 22.
9. Kowalski Robin M., Limber Susan P., Agatston Patricia W. Cyber bullying: bullying in the digital age. Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 2008. P. 218.
10. Olweus D. Bullying at school: what we know and what we can do. Cambridge, MA: Blackwell. 1993. P. 215.

REFERENCES:

1. Vasyliieva N., Bondar K. (2018). Yak zakhystyty uchniv vid nebezpeky? Kinolektorii profilaktyky pravoporushen. [How to protect students from danger? Crime prevention film lecture]. Shkola. № 6 – School. № 6. 42–52. [in Ukrainian].
2. Yefremova H. (2018). Prychyny ta naslidky shkilnoho bulinhu. [Causes and consequences of school bullying]. Pedagogichna maisternia. № 1. – Pedagogical workshop. No. 1. 37–42. [in Ukrainian].
3. Konventsiia OON «Pro prava dytyny» vid 20.11.1989. Ratyfikovana postanovoju VR Ukrainy 27.02.1991. [UN Convention «On the Rights of the Child» dated November 20, 1989. Ratified by the resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine on February 27, 1991]. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU89K01U?an=456428>
4. Lesko N. V. (2019). Administratyvno-pravove zabezpechennia formuvannia ta realizatsii derzhavnoi polityky u sferi zakhystu ditei vid nasylstva ta inshykh protypravnykh dii. [Administrative and legal support for the formation and implementation of state policy in the field of protecting children from violence and other illegal actions]. Dysertatsiia doktora yurydychnykh nauk : 12.00.07. – Doctor of Laws thesis: 12.00.07. Lviv, 489 p. [in Ukrainian].
5. Moskalenko V. V. (2013). Sotsializatsiia osobystosti. [Socialization of personality]. Monohrafiia – Monograph. Kyiv, 540 p. [in Ukrainian].
6. Plutnytska K. (2017). Pidkhody do rozuminnia bulinhu yak formy shkilnoho nasylstva. [Approaches to understanding bullying as a form of school violence]. Naukovyi visnyk mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia «Iurisprudentsiia». № 2. T. 2. – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series «Jurisprudence». № 2. Volume 2. 78–80. [in Ukrainian].
7. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo protydii bulinhu (tskuvannia): Zakon Ukrainy vid 18.12.2018. [On making changes to some legislative acts of Ukraine on countering bullying (harassment): Law of Ukraine dated 18.12.2018]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text>
8. Tsiuman T. P., Boichuk N. I. (2018). Kodeks bezpechnoho osvitnoho seredovyscha. [Code of a safe educational environment]. Metodychnyi posibnyk – Methodical guide. 22 p. [in Ukrainian].
9. Kowalski Robin M., Limber Susan P., Agatston Patricia W. Cyber bullying: bullying in the digital age. Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 2008. P. 218.
10. Olweus D. Bullying at school: what we know and what we can do. Cambridge, MA: Blackwell. 1993. P. 215.